

**ԱՔԵՄԵՆՅԱՆ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ VII ՍԱՏՐԱՊՈՒԹՅԱՆ
ՏԵՂԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՇՈՒՐՋ**

Բանալի բառեր՝ Հերոդոտոս, սատրապություն, սատրապություններ, գանդարիներ, դադիկներ, ապարյուսներ, փեղեկություններ

Հույն պատմիչ Հերոդոտոսը Աքեմենյան Պարսկաստանի VII սատրապության մասին գրում է. «Մատտագյուսները, գանդարիները, դադիկները և ապարյուսները համատեղ վճարում էին (տարեկան) հարյուր յոթանասուն տաղանդ հարկ: Սա յոթերորդ նահանգն էր»¹: Մեջբերված պարզվում է, որ VII սատրապությունը սատրապությունների ցանկում ամենաքիչ հարկ վճարող վարչական միավորն էր: Քսերքսեսի՝ Հելլադա արշավող բանակի կազմում հիշյալ սատրապությունից հիշատակվում են միայն գանդարիները և դադիկները՝ Արտաբանուսի որդի Արտյուսփիոսի առաջնորդությամբ²:

Ընդհանուր առմամբ նշված սատրապության կազմում հիշատակված ժողովուրդների մասին տեղեկություններն անտիկ աղբյուրներում սակավ են և կցկտուր, ինչը մասնագիտական գրականության մեջ տեղագրական տարաբնույթ ենթադրությունների տեղիք է տվել:

Գանդարան նվաճել կամ հնդիկների դեմ արշավել էր դեռևս Կյուրոս Մեծը³: Մատտագյուսների և գանդարիների

¹ Հերոդոտոս, Պատմությունները գրքից, թարգմանությունը Ս. Կրկյաշարյանի (այսուհետև՝ Հերոդոտոս), Եր., 1986, III, 91:

² Անդ, VII, 66:

³ Քսենոփոն, Կյուրոսպեդիա, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Երևան, 2000, էջ 5, 35; Страбон, География в 17 книгах, перевод, статья и комментарии Г. А. Стратановского, Ленинград, 1964, с. 640; Pliny, Natural History, Vol. II, with an English translation by H. Rackham, Cambridge-Massachusetts-London, 1947,

բնակության հնդկական տարածքները⁴ համապատասխանաբար նույնանում են հին պարսկական սեպագիր արձանագրություններում հիշատակվող *Thatagus* և *Gadāra* երկրներին: Սատտագյուտները (մեկնաբանվել է «յոթ գետերի (ժողովուրդ)» կամ «հարյուրավոր խոշոր անասուններ ունեցող» իմաստով)⁵ տեղադրվում են կամ Գանդարայից հարավ, Դրանգիանայի, Հինդուսի և Արաքոսիայի, կամ էլ կենտրոնական-արևմտյան Պակիստանի և հարավային Աֆղանստանի միջև: Համաձայն մեկ այլ կարծիքի՝ նրանք գտնվել են Փենջաբում և Հինդուքուշից հարավ ընկած տարածքում⁶, որը Ալեքսանդր Մակեդոնացին դարձնում է առանձին սատրապություն՝ Թաքսիլա կենտրոնով⁷: Գանդարան և Սատտագյուտիան բաժանված էին Ինդոս գետի վերին հոսանքով: Սատտագյուտիայի արևելյան սահմանը, հավանաբար, Հյուդասպես գետն էր՝ ներկայիս Ջհելումը, իսկ հարավային սահմանը կազմում էր Ալեքսին՝ ներկայիս Չենաբ գետը մինչև Ինդոսի հետ միախառնվելը⁸: Սատտագյուտներին ներառել են նաև Արաքոսիայի մեջ՝ վերջինս համարելով VII սատրապության շրջաններից մեկը⁹: Այս տեսակետը հիմնավորվում

Loeb Classical Library, VI, 92, p. 408. Ст'անակ Дандамаев М. А., Месопотамия и Иран в VII-IV вв. до н.э., Социальные институты и идеология, Санкт-Петербург, 2009, с. 348; «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, Cambridge University Press, 1988, pp. 170, 198; «History of Civilizations of Central Asia», ed. J. Harmatta, Vol. II, UNESCO Publishing, Paris, 1996, p. 40.

⁴ Fleming D., Where was Achaemenid India?, Bulletin of the Asia Institute, New Series, Vol. 7, Iranian Studies in Honor of A. D. H. Bivar, 1993, p. 67.

⁵ Tucci G., On Swāt. The Dards and Connected Problems, East and West 27, 1977, p. 15.

⁶ «A Commentary on Herodotus Books I-IV», ed. by O. Murray, A. Moreno, Oxford University Press. Inc., New York, 2007, p. 486.

⁷ Արիանոս, Ալեքսանդրի արշավանքը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի» (այսուհետև՝ Արիանոս), Երևան, 1987, էջ 159, 174, 180; Страбон, с. 650:

⁸ Արիանոս, էջ 174, 180, 222: «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, p. 200. Է. Հերցֆելդը Գանդարայի տարածքը հասցնում էր մինչև Թաքսիլա (տե՛ս Herzfeld E., The Persian Empire. Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East, Wiesbaden, 1968, p. 336):

⁹ Массон В. М., Ромодин В. А., История Афганистана, т. I, Москва, 1964, с. 66.

Է Բեհիսթունի արձանագրության այն տվյալներով, որ Սատտագյուտիան առանձին-առանձին հիշատակվում է Դարեհ Ա-ին հպատակ և ապստամբ երկրների շարքում, իսկ Արաքոսիան (արամեերեն *hrḫwty*¹⁰) այդ հատվածում չի նշվում: Արձանագրության հետագա շարադրանքում, ընդհակառակը, այլևս չի խոսվում Սատտագյուտիայի մասին, և ներկայացվում են Արաքոսիայում տեղի ունեցած ռազմական գործողությունները¹¹: Բեհիսթունի արձանագրության բաբելոներեն տարբերակում Գանդուտավա անունով գավառը՝ Գանդատամակի ձևով, հիշատակվում է Սատտագյուտիայում¹²: Գանդուտավայի նույնացումը Աֆղանստանում գտնվող Գանդամակի հետ կասկածելի է¹³, ավելի հավանական է այն Բաննուի շրջանում տեղադրելը: Ընդ որում, նույն բաբելոներեն տարբերակում Դարեհ թագավորը Վիվանայի հաղթանակից հետո ասում է, որ «սա է իր կատարածը Սատտագյուտիայում և Արաքոսիայում»¹⁴, այսինքն՝ երկու տեղանունները հստակորեն տարբերակվում են: Սատտագյուտների հետ կարող են նույնանալ Արիանոսի և Ռուփոսի հիշատակած օքսիդրակները և մալերը (քսուդրակներ և մալավաներ¹⁵)

¹⁰ Bowman R. A., *Aramaic Ritual Texts from Persepolis*, Chicago, 1970, p. 192.

¹¹ «Դարեհ Վշտասայի Բիսթունյան արձանագրությունը» (թարգմ. բնագրից, առաջաբան և ծանոթ. Գ. Նալբանդյանի), Երևան, 1964, էջ 8, 12, 20-21:

¹² Malbran-Labat F., *La version akkadienne de l'inscription trilingue de Darius à Behistun*, Roma, 1994, pp. 102, 117.

¹³ «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, p. 200; Vogelsang W., *Some Remarks on Eastern Iran in the Late-Achaemenid Period*, *Achaemenid History I: Sources, Structures, Synthesis*, ed. by Sancisi-Weerdenburg H., Leiden, 1987, p. 186.

¹⁴ Malbran-Labat F., *La version akkadienne...*, pp. 102, 118; *Jacobs B., Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III*, Wiesbaden, 1994, S. 231. Արաքոսիայում և Սատտագյուտիայում տեղի ունեցած երեք ճակատամարտերի վայրերի տեղադրությունների և նույնացումների վերաբերյալ տարբեր տեսակետների մասին մանրամասն տե՛ս Fleming D., *Achaemenid Sattagydia and the Geography of Vivana's Campaigns* (DB III, 54-75), *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1982, № 2, pp. 102-112.

¹⁵ «The Cambridge Ancient History», Vol. VI, Cambridge University Press, 1994, p. 833; Бонгард-Левин Г. М., Бухарин М. Д., Вигасин А. А., *Индия и античный мир*, Москва, 2002, с. 162.

ներկայիս Մուլթանի շրջանում, որոնք հարկատու էին արաքոսիացիներին¹⁶։

Հին պարսկական սեպագիր այլ արձանագրություններում Սատտագյուտիան և փղոսկրով հայտնի Արաքոսիան (սանսկրիտերեն *sarasvati* «գետերով հարուստ») հիշատակվում են առանձին, հիմնականում կողքի կողքի, երբեմն աշխարհագրական հերթականությամբ՝ Գանդարա-Սատտագյուտիա-Արաքոսիա կամ Արաքոսիա-Սատտագյուտիա-Գանդարա¹⁷։

Հետևաբար, աշխարհագրական առումով Սատտագյուտիան և Արաքոսիան տարբեր երկրներ են, որոնք վարչական առումով նույնպես գտնվել են տարբեր սատրապությունների մեջ, բայց Արաքոսիայի սատրապի իշխանությունը ժամանակ առ ժամանակ տարածվում էր նաև սատտագյուտների վրա։ ԴարեհԱ-ի իշխանության ամրապնդումից հետո Արաքոսիան՝ որպես վարչական միավոր, գոնե սկզբնական ժամանակաշրջանում դադարում է գոյություն ունենալ և մտել է, հավանաբար, XVII սատրապության մեջ, որտեղ նրա տեղադրության համար կար ընդարձակ տարածություն։ Համաձայն անտիկ աշխարհագետների՝ Արաքոսիայի սահմանը արևելքում հասնում էր մինչև Ինդոս գետը, հյուսիսում՝ Պարոպամիս, արևմուտքում՝ Դրանգիանա, հարավում՝ Գեղրոսիա¹⁸։ Արաքոսիայի գլխավոր քաղաքը կամ արաքոսների

¹⁶ Արիանոս, էջ 209, 211-213; Ռուփոս, Ալեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը, «Ալեքսանդր Մակեդոնացի» (այսուհետև՝ Ռուփոս), Երևան, 1987, էջ 547, 558; Vogelsang W., Some Remarks on Eastern Iran in the Late-Achaemenid Period, p. 186; նույնի՝ The Achaemenids and India, in Achaemenid History IV: Centre and Periphery, ed. by H. Sancisi-Weerdenburg & A. Kuhrt, Leiden, 1990, p. 100.

¹⁷ Kent R., Old Persian. Grammar. Texts. Lexicon. 2nd ed., New Haven, 1953, pp. 136-137, 141, 143, 145, 151, 155-156. Տե՛ս նաև Armayor O. K., Herodotus' Catalogues of the Persian Empire in the Light of the Monuments and the Greek Literary Tradition, Transactions of the American Philological Association, Vol. 108, 1978, p. 3.

¹⁸ Страбон, с. 485, 487, 670, 672; Claudii Ptolemaei Geographia, edidit C. F. A. Noebbe, t. II, Lipsiae, 1845, VII, 20, 1, p. 136; Pliny, Natural History, Vol. II, VI, 61; 92, pp. 382, 408.

քաղաքը՝ Արաքոտին՝ Իսիդոր Քարակացու Ալեքսանդրու-
պոլիսը¹⁹ սովորաբար տեղադրում են ներկայիս Ղանդահարի
շրջանում²⁰: Էտյումանդրոս գետի (ներկայիս Հիլմենդը) վտակ
Արաքոտի (հավանաբար ներկայիս Արղանդաբը) անունից էլ
թերևս առաջացել է Արաքոսիայի անվանումը²¹:

Գավգամելայի ճակատամարտին Արաքոսիան և լեռնային
հնդիկները՝ գանդարիները, միննույն սատրապության մեջ
են²², չնայած վերևում կատարված քննությունը ցույց տվեց, որ
լեռնային հնդիկները կարող են նույնացվել նաև սատտա-
գյուտների հետ²³, որոնք վարչական առումով կապված էին
արաքոսիացիների հետ: Նրանց հետ, հավանաբար, միավոր-
ված են եղել նաև դրանգները²⁴, այսինքն՝ XIV սատրապու-
թյան մի մասը նույնպես միավորվել էր VII սատրապության
հետ: Ալեքսանդր Մակեդոնացու արևելյան արշավանքի ըն-
թացքում նվաճված արաքոսիացիները հիշատակվում են որ-
պես առանձին վարչական միավոր՝ Մենոնի ղեկավարութ-
յամբ²⁵, որին հաջորդում է Սիբյուրտիոսը²⁶: Վերջինիս ղեկա-

¹⁹ Muller C., *Geographi Graeci Minores*, Vol. I, Parisiis, 1855, p. 251.

²⁰ Vogelsang W., *The Achaemenids and India*, pp. 95, 97; “History of Civilizations of Central Asia”, p. 70; *Velayati R., Study of the Cultural, Artistic and Historical Relations between Iran and India in the Achaemenid Period*, Journal of Subcontinent Researches, 2011, Vol. 3, № 7, p. 144.

²¹ Olmstead A. T., *History of the Persian Empire*, Chicago, 1960, p. 46; Frye R., *The History of Ancient Iran*, München, 1983, p. 62.

²² Արիանոս, էջ 97, 180, 223; Ռուփոս, էջ 526: Տե՛ս նաև Briant P., *From Cyrus to Alexander. A History of the Persian Empire*, translated by P. T. Daniels, Winona Lake, Indiana, Eisenbrauns, 2002, p. 756.

²³ Հմստ. Petrie C. A., Magee P., *Histories, Epigraphy and Authority: Achaemenid and Indigenous Control in Pakistan in the 1st millennium BC*, Gandhāran Studies, 2007, Vol. 1, p. 9. Արիանոսի մեկ այլ հիշատակության մեջ (VI, 16, 3) լեռնային հնդիկները տարբեր են Գավգամելայի ճակատա-
մարտին մասնակցած նույնանուն ցեղից և գտնվել են հավանաբար Փենջա-
բում (անդ, էջ 13):

²⁴ Արիանոս, էջ 114, 224:

²⁵ Արիանոս, էջ 123; Ռուփոս, էջ 455:

²⁶ Plutarch's *Lives*, with an English translation by B. Perrin, Vol. VIII, Cambridge-Massachusetts-London, 1959, Loeb Classical Library, Eumenes, XIX,

վարության տակ են անցնում նաև գեղորոսները²⁷: Նկատի ունենանք, որ համաձայն գոյություն ունեցող կարծիքներից մեկի՝ XIV սատրապության թամանները՝ Ավեստայի Sāman²⁸, Արաքոսիա աշխարհագրական անվան էթնիկական անվանումն է²⁹:

Գանդարիները, որոնք հիշատակվում են դեռևս Ռիզվեդայում, Աթարվավեդայում, Մահաբհարաթայում, Ռամայանայում³⁰, սովորաբար տեղադրվում են Քարուլի ավազանում, Բակտրիայի և Փեշավարի ու վերջինիցս այն կողմ՝ դեպի արևմուտք ընկած տարածքի միջև³¹: Գանդարայի մեջ մտնում էր նաև Ինդոսից արևելք ընկած տարածքները³²: Համաձայն մեկ այլ կարծիքի՝ Գանդարան տարածվել է Քարուլի հովտի և ներկայիս Չարսաղդայի միջև, Պսկելաոտիս-Փուշկալավաթից արևմուտք³³:

Գանդարայի անունը պահպանվել է ներկայիս Ղանդահար անվան մեջ: Համաձայն Հեկատեոս Միլեթացու՝ Գանդարայի բնակիչները հնդիկներ էին³⁴, որոնք հավանաբար Արիանոսի

3, p. 136; Diodori Bibliotheca Historica, ed. L. Dindorfius, Vol. III, Lipsiae, 1826, XVIII, 3, p. 228.

²⁷ Արիանոս, էջ 235; Бонгард-Левин Г. М., Бухарин М. Д., Вигасин А. А., Индия и античный мир, с. 59, 114.

²⁸ «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, p. 208.

²⁹ Herzfeld E., The Persian Empire, pp. 332-334; Frye R., The History of Ancient Iran, p. 80.

³⁰ Petrie C. A., Magee P., Histories, Epigraphy and Authority, p. 8.

³¹ «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, p. 194; «A Commentary on Herodotus Books I-IV», p. 486; Jacobs B., *Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III*, S. 217; Vogelsang W., Gandharans, Bactrians, and Scythians: Who was Who in the Sixth Century B.C.?, in: Eastern Approaches: Essays on Asian Art and Archaeology, ed. T. S. Maxwell, Oxford University Press, 1992, pp. 2, 6.

³² Vogelsang W., Four short Notes on the Bisutun Text and Monument, *Iranica Antiqua*, 1986, 21, p. 135; նույնի՝ *The Achaemenids and India*, pp. 97-98.

³³ Tucci G., On Swāt. The Dards and Connected Problems, pp. 11, 45; Dittmann R., Problems in the Identification of an Achaemenid and Mauryan Horizon in North-Pakistan, *Archaeologische Mitteilungen aus Iran*, 1984, Band 17, p. 185.

³⁴ Müller C., *Fragmenta Historicorum Graecorum*, Vol. I, Parisiis, 1841, p. 12, fr. 178.

հիշատակած բակտրիացիների հարևան հնդիկներն են³⁵: Միանգամայն հնարավոր է, որ Սատտագյուտիայի տարածքը մասամբ մտնում էր Գանդարայի մեջ³⁶: Բացառված չէ, որ Սատտագյուտիայի կենտրոնը Աքրան էր՝ Բաննուի շրջանում³⁷: Հեկատեոս Միլեթացու մեկ այլ՝ տարընթերցումների տեղիք տված տեղեկությունում Կասպապյուրոսը, որը նույնանում է Հերոդոտոսի Կասպատյուրոս քաղաքին³⁸, համարվում է գանդարիական քաղաք, որը գտնվել է սկյութների հակառակ կողմում կամ դիմաց³⁹: Հեկատեոսի տեղեկությունը բառացիորեն այն մասին է, որ Կասպապյուրոսը գանդարիական քաղաք է, սկյութական նավահանգիստ. «ΚασπάπυροςπόλιςΓανδαρική, Σκυθῶνἀκτή» (վերջին բառը սրբագրել են *ἀντί*)⁴⁰: Է. Գրանտովսկին կարծում է, որ սրբագրման կարիք չկա, քանի որ մ. թ. ա. VI դարի վերջին սկյութներն արդեն հասել էին Քաբուլի ստորին հոսանքի շրջան⁴¹: Մեր կարծիքով, Հեկատեոսի մեջբերված տեղեկությո-

³⁵ Արիանու, էջ 97: Ζίνιου. Peter M., Petrie C., Knox R., Khan F., Thomas K., The Achaemenid Empire in South Asia and Recent Excavations in Akra in Northwest Pakistan, *American Journal of Archaeology*, 2005, vol.109, p. 714.

³⁶ Фрай Р., Наследие Ирана, Москва, 1972, с. 77.

³⁷ Khan F., Knox R., Magee P., Thomas K., Petrie C., Akra: the Ancient Capital of Bannu, *Journal of Asian Civilizations*, 2000, Vol. 23, № 1, p. 18; Peter M., Petrie C., Knox R., Khan F., Thomas K., The Achaemenid Empire in South Asia..., pp. 732-734; Magee P., Petrie C. A., West of the Indus—East of the Empire: The Archaeology of the Pre-Achaemenid and Achaemenid Periods in Baluchistan and the North-West Frontier Province, Pakistan, in: *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, ed. by J. Curtis and St J. Simpson, London, 2010, pp. 508, 518.

³⁸ Հերոդոտոս, III, 102; IV, 44:

³⁹ Müller C., *Fragmenta Historicorum Graecorum*, p. 12, fr. 179.

⁴⁰ Литвинский Б. А., Древние кочевники «Крыши мира», Москва, 1972, с. 164-165; Доватур А. И., Каллистов Д. П., Шишова И. А., Народы нашей страны в «Истории» Геродота, Москва, 1982, с. 185; Vogelsang W., Gandharans, Bactrians, and Scythians, pp. 2-3, 5. Վերջին հողվածում հեղինակը չի բացատրում Կասպապյուրոսի կապը կասպերի հետ (անդ, էջ 9), ինչը հնարավոր է:

⁴¹ Грантовский Э., Из истории восточноиранских племен на границах Индии, «Краткие сообщения Института народов Азии АН СССР», Москва, 1963, вып. 61, с. 25-26.

յան սրբագրումը տեղին է, քանի որ Սակա երկիրը VII սատրապությունից բաժանված էր Բակտրիայով և XV սատրապության կառավարումը⁴²: Մյուս կողմից էլ, օրինակ, Բեհիսթունի և Դարեհ Ա-ի Պերսեպոլիսի (DPe) արձանագրություններում Գանդարան, Սական հիշատակվում են հիմնականում կողք կողքի⁴³, հետևաբար, Սակա երկիրն ամբողջությամբ համապատասխանում է XV սատրապության տարածքին, և Գանդարայի հարևանությամբ՝ Կասպապյուրոսից հյուսիսարևելք, գտնվել են սակ-սկյութները: Կասպապյուրոսը նույնացվել է հիմնականում Քաբուլի (հունարեն Κασοῦρα⁴⁴) հետ, սակայն հետաքրքիր է, որ սանսկրիտերենում Քաշմիրի անունը *Kasyapa pur* է⁴⁵, ինչն աշխարհագրական առումով թույլ չի տալիս Կասպապյուրոսը տեղադրել Քաշմիրում, քանի որ վերջինս նույնանում է Պտղոմեոսի Կասպեյրային⁴⁶: Կասպապյուրոսի նույնացումը Մուլթան քաղաքի հետ⁴⁷ հավանական չէ, քանի որ Գանդարայի տարածքը հարավային ուղղությամբ շատ է ընդարձակվում: Մուլթանի շրջանում սովորաբար տեղադրում են սաստագյուտներին⁴⁸, սակայն հազիվ թե նրանք արաքոսիացիներից այդքան հեռու գտնվեին:

Ինչ վերաբերում է դադիկներին և ապարյուտներին, ապա նրանք հին պարսկական սեպագիր արձանագրություններում չեն հիշատակվում: Դադիկներին նույնացնում են Դարդիստանի կամ տաջիկների հետ⁴⁹, իսկ ապարյուտները հա-

⁴² Խորիկյան Հ., Աքեմենյան Պարսկաստանի XI և XV սատրապությունների տեղադրության շուրջ, ՀՀ ԳԱԱ «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2006, թիվ 1, էջ 147-157; նույնի՝ Աքեմենյան Պարսկաստանի Սակա երկրի տեղադրությունը, «Վեմ», 2012, թիվ 2, էջ 180-188:

⁴³ Kent R., Old Persian, pp. 117, 136.

⁴⁴ Bailey H.W., Maka, Journal of the Royal Asiatic Society, Vol. 114, 1982, p. 11.

⁴⁵ “Dictionary of Greek and Roman Geography”, ed. by W. Smith, Vol. I, Boston, 1854, p. 558.

⁴⁶ Claudii Ptolemaei Geographia, t. II, VII, 1, 42, p. 149.

⁴⁷ «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, p. 202.

⁴⁸ Vogelsang W., The Achaemenids and India, p. 98.

⁴⁹ “A Commentary on Herodotus Books I-IV”, p. 487.

վանաբար Պտղոմեոսի հիշատակած պարսյուետներ-պարգյուետներն են, որոնց անունը սրբագրվել է պարսյուետներ (ըստ Է. Հերցֆելդի՝ *pārvata «լեռնցիներ» բառից⁵⁰)⁵¹: Պարսյուետներ-պարգյուետները տեղադրվում են Պարոպամիսի հարավային հատվածում և Արաքոսիայի հյուսիսային մասում, Ղազնիից արևելք և Քուրամի վերին հոսանքից հարավ ընկած տարածքում⁵²: Է. Գրանտովսկին աներկբա ընդունում էր, որ պարսյուետները (իրանական Parsava-ից) փաշտունների նախնիներն են⁵³, ինչը հնարավոր է: Հետևաբար, Հերոդոտոսի ապարյուտները Պտղոմեոսի պարսյուետներն են: Ապարյուտներ-պարսյուետները, թերևս, Արիանոսի նշած լեռնային հնդիկներն են⁵⁴, որոնք համապատասխանում են փուշտունական ներկայիս ցեղերից մեկին՝ աֆրիդիներին կամ աֆրիդիներին՝ Փեշավարից հյուսիս և Կոհատի շրջանում⁵⁵: Ապարյուտները կարող են նույնացվել *pouruta*-ին (Mihir Yašt 14)⁵⁶:

Դադիկների և գանդարիների տեղադրության դեպքում, կարծում ենք, որ Հերոդոտոսի այն տեղեկությունը, թե VII սատրապության կազմում հիշատակված այդ ժողովուրդները Քութեսի հունական արշավանքին հանդերձավորված էին բակտ-

⁵⁰ Herzfeld E., The Persian Empire, p. 341.

⁵¹ Claudii Ptolemaei Geographia, t. II, VI, 18, 4, p. 134; VI, 20, 3, p. 137; Humbach H., Ziegler S., Ptolemy Geography, book 6, Text and English/German Translations, Wiesbaden, 1998, pp. 224, 234. Հմմտ. “A Commentary on Herodotus Books I-IV”, p. 487.

⁵² Marquart J., Untersuchungen zur Geschichte von Eran. Bd. II, Leipzig, 1901, SS.177-178; Грантовский Э., Из истории восточноиранских племен на границах Индии, с. 18.

⁵³ Грантовский Э., Из истории восточноиранских племен на границах Индии, с. 22; նույնի՝ Օ восточноиранских племенах кушанского ареала, «Центральная Азия в кушанскую эпоху», т. II, Москва, 1975, с. 88.

⁵⁴ Արիանոս, էջ 97:

⁵⁵ Ганковский Ю. В., Народы Пакистана, Москва, 1964, с. 58; Фрай Р., Наследие Ирана, с. 75; «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, p. 203; “A Commentary on Herodotus Books I-IV”, p. 487.

⁵⁶ Tucci G., On Swāt. The Dards and Connected Problems, pp. 14-15.

րիացիների նմանությամբ⁵⁷, թերևս խոսում է այն մասին, որ դադիկներին և գանդարիներին պետք է փնտրել հենց բակտրիացիների հարևանությամբ⁵⁸, դեպի հարավային ուղղությամբ, ինչը միանգամայն հնարավոր է: Ա. Օլմսթեդը նույնիսկ գտնում էր, որ մինչև Դարեհ Ա-ի վարչական վերափոխումները Գանդարան միացված էր Բակտրիային⁵⁹, ինչը հնարավոր էր:

Այս տեսանկյունից հնարավոր է Արիանոսի կողմից հիշատակված բակտրիացիների հարևան հնդիկներին⁶⁰ նույնացնել դադիկներ-դարդաների կամ գանդարիների հետ, ընդ որում՝ դադիկներին կարելի է ընդգրկել Գանդարայի մեջ:

Կտեսիասը աշխարհագրական առումով Բակտրիային ընդարձակ տարածք է հատկացնում՝ նրա կազմում ներառելով սոգդերին, գանդարիներին, դադիկներին⁶¹, այն դեպքում, երբ սոգդերը, ըստ Հերոդոտոսի, մտել են XVI սատրապության, իսկ գանդարիները և դադիկները՝ VII սատրապության կազմի մեջ: Մյուս կողմից Աքեմենյան դարաշրջանի բարձրաքանդակներում հնդիկները, սատտագյուտները և գանդարիները հագնված են միանման⁶², ինչը, անկասկած, մոտ էր իրականությանը:

⁵⁷ Հերոդոտոս, VII, 66: Հմմտ. Литвинский Б. А., Древние кочевники..., с. 88, 110. Վարչական առումով Գանդարան սկզբում Բակտրիայի հետ կազմել է մեկ սատրապություն (տե՛ս Дандамаев М., Луконин В., Культура и экономика древнего Ирана, Москва, 1980, с. 111):

⁵⁸ Արիանոս, էջ 158:

⁵⁹ Olmstead A. T., History of the Persian Empire, p. 144.

⁶⁰ Արիանոս, էջ 97:

⁶¹ Пьянков И. В., «История Персии» Ктесия и среднеазиатские сатрапии Ахеменидов в конце V в. до н. э., «Вестник древней истории», 1965, № 2, с. 39-40. Ավելի ուշ Ալեքսանդր Մակեդոնացին Բակտրիայի կազմից կրկին առանձնացնում է Ինդոսից արևմուտք ընկած տարածքը, ինչպես նաև Քարուլի հովիտը, և դարձնում առանձին սատրապություն, որը հետո կրկին միացնում է Բակտրիայի սատրապությանը (տե՛ս Արիանոս, էջ 158, 222; Ռուփոս, էջ 455): Այս սատրապությունը համապատասխանում է գանդարիների կամ պարոպամիսադների (տե՛ս Diodori Bibliotheca Historica, Vol. III, XVII, 82, p. 184) բնակության տարածքին: Պարոպամիսադները նույնացվել են պակտյուացիներին (տե՛ս Herzfeld E., The Persian Empire, p. 337):

⁶² Дандамаев М.А., Месопотамия и Иран..., с. 350.

Դադիկներին հնարավոր է նույնացնել Պտղոմեոսի Δαράδρα⁶³-ին, որոնք Ստրաբոնի Derdae⁶⁴, Պլինիոս Ավագի Dardae⁶⁵, Արիանոսի և Ռուփոսի դեդալացիներ⁶⁶ անվանումներով հնդկական խոշոր ցեղերն են, որոնք խոսել են հնդիրանական համարվող դարդերեն լեզվով⁶⁷: Դարդախոս ժողովուրդների բնակության հիմնական տարածքը Հնդկաստանի Ջամնու և Քաշմիր նահանգն է, մասամբ ապրում են նաև Պակիստանի հյուսիսում և Աֆղանստանի հյուսիս-արևելքում: Հերոդոտոսը նրանց տեղադրում է Ինդոս գետի վերին հոսանքի շրջանում և Գիլգիթ գետի ավազանում, որտեղից Աքեմենյան արքունիքը ստանում էր հնդկական ոսկին⁶⁸: Դարդերը դարադաներ անունով հիշատակվում են դեռևս հին հնդկական տեքստերում⁶⁹: Նման լայն աշխարհագրության պայմաններում, հավանաբար, դարդերի երկրի արևմտյան մասն է մտել Աքեմենյան տերության կազմի մեջ⁷⁰:

⁶³ Claudii Ptolemaei Geographia, t. II, VII, 1, 42, p. 149.

⁶⁴ Страбон, с. 656.

⁶⁵ Pliny, Natural History, Vol. III, with an English translation by H. Rackham, Cambridge-Massachusetts-London, 1967, Loeb Classical Library, XI, 111, p. 500. Պլինիոս Ավագի անդարները կարելի է սրբագրել զանդարներ (տե՛ս Pliny, Natural History, Vol. II, VI, 67, p. 388):

⁶⁶ Tucci G., On Swāt. The Dards and Connected Problems, p. 43.

⁶⁷ Ганковский Ю. В., Народы Пакистана, с. 56; «The Cambridge Ancient History», Vol. IV, p. 203; Tucci G., On Swāt. The Dards and Connected Problems, 1977, p. 10; Vogelsang, W., Gold from Dardistan. Some Comparative Remarks on the Tribute System in the Extreme Northwest of the Indian Subcontinent, in: La tribute dans l'empire Perse: Travaux de l'Institut d'Etudes Iraniennes de l'Université de la Sorbonne Nouvelle 13, 1989, Paris, p. 167.

⁶⁸ Vogelsang, W., Gold from Dardistan, p. 168; Tucci G., On Swāt. The Dards and Connected Problems, p. 19; Бонгард-Левин Г. М., Бухарин М. Д., Вигасин А. А., Индия и античный мир, с. 229.

⁶⁹ Ганковский Ю. В., Народы Пакистана, с. 58, 65; Herzfeld E., The Persian Empire, p. 341; Бонгард-Левин Г. М., Бухарин М. Д., Вигасин А. А., Индия и античный мир, с. 222, 228-229.

⁷⁰ Ганковский Ю. В., Народы Пакистана, с. 66; Tucci G., On Swāt. The Dards and Connected Problems, p. 20.

Ստրաբոնը հնդկակաղնու փայտով հարուստ⁷¹ գանդարիների երկիրը՝ Գանդարիտիսը կամ Գանդարիսը, համարում է հնդկական տարածք⁷², որի մեջ մասամբ մտնում է նաև Հեռողոտոսի հիշատակած Պակտյուիկեն⁷³:

Հետաքրքիր է, որ Բեհիսթունի արձանագրության բաբելոներեն և էլամերեն տարբերակներում Գանդարան հիշատակվում է *Paruparaesanna* ձևով (հին իրանական նշանակությամբ «ավելի բարձր, քան արծիվը»⁷⁴ կամ էլ հին պարսկերեն **paruparisaina* «Սարիսայնա-ի դիմացի [մարզ]», «լեռներից այն կողմ»⁷⁵, այսինքն՝ Հինդուքուշից հարավ⁷⁶)⁷⁷, որը հունական Պարոպամիսն է⁷⁸: Վերջինս անտիկ աղբյուրներում հիշատակվում է նաև լայն աշխարհագրությամբ՝ տարածվելով նաև Հինդուքուշից հյուսիս ընկած շրջանների վրա⁷⁹: Աշխարհագրական առումով նաև հնարավոր է, որ որոշակի տարբերակում կա⁸⁰ նույն սատրապության երկու անվանումների՝

⁷¹ Kent R., *Old Persian*, p. 143.

⁷² Страбон, с. 649, 651.

⁷³ Հերոդոտոս, III, 102; IV, 44: Հմմտ. Массон В. М., Ромодин В. А., *История Афганистана*, с. 68.

⁷⁴ Benedict W. C., Voigtlander von E., *Darius' Bisitun Inscription, Babylonian Version, Lines 1-29*, *Journal of Cuneiform Studies*, 1956, Vol. 10, №. 1, p. 9. Հմմտ. Vogelsang W., *The Achaemenids and India*, p. 99 Frye R., *The History of Ancient Iran*, p. 104.

⁷⁵ Olmstead A. T., *History of the Persian Empire*, pp. 48-49.

⁷⁶ Фрай Р., *Наследие Ирана*, с. 75.

⁷⁷ *The Sculptures and Inscription of Darius The Great on the Rock of Behistûn in Persia, a new collation of the Persian, Susian, and Babylonian texts, with English translations*, ed. by L. W. King and R. C. Thompson, London, 1907, pp. 96, 161; Grillot-Susini F., Herrenschildt C., Malbran-Labat F., *La version élamite de la trilingue de Behistun: une nouvelle lecture*, *Journal Asiatique*, 1993, Vol. 281, p. 21.

⁷⁸ Արիանոս, էջ 222:

⁷⁹ Ռուփոս, էջ 455:

⁸⁰ Հմմտ. Jacobs B., *Die Satrapienverwaltung im Perserreich zur Zeit Darius' III*, SS. 79, 221.

Պարոպամիսի և Գանդարայի միջև. առաջին անվանումը տրվել է սատրապության լեռնային շրջաններին, իսկ երկրորդը՝ հարթավայրերին⁸¹: Գանդարայի մայրաքաղաքներից մեկը Փուշկալավաթի-Պևկելաոտիսն էր, որը նույնանում է Չարսադդա քաղաքի մոտ գտնվող Բալա Հիսար վայրին⁸²:

Այսպիսով, կարող ենք եզրակացնել, որ VII սատրապության տարածքն Աքեմենյանների համար ունեցել է առաջնակարգ ռազմավարական նշանակություն: Ըստ այդմ էլ, VII սատրապության տարածքի վարչական վերաձևումներն առաջին հերթին նպատակ ունեին ամրապնդելու կենտրոնական իշխանության ազդեցությունը տերության հյուսիսարևելյան ծայրամասում: Լայն առումով այս սատրապությունը կարելի է տեղադրել ներկայիս Աֆղանստանի արևելյան, Պակիստանի կենտրոնական և Հնդկաստանի ծայրից հյուսիսային շրջաններում:

К ЛОКАЛИЗАЦИИ VII САТРАПИИ АХЕМЕНИДСКОЙ ПЕРСИИ

Оганнес Хорикян
(резюме)

Древнегреческий автор Геродот про VII сатрапию писал, что саттагиды вместе с гандариями, дадиками и апаритами платили 170 талантов. Территория VII сатрапии имела перво-степенное стратегическое значение для Ахеменидов. Именно

⁸¹ Khan F., Knox R., Magee P., Thomas K., Petrie C., Akra: the Ancient Capital of Bannu, p. 19.

⁸² Magee P., Petrie C. A., West of the Indus–East of the Empire, p. 515; Petrie C. A., Magee P., Histories, Epigraphy and Authority, p. 13; Fleming D., Achaemenid Sattagydia and the Geography of Vivana's Campaigns (DB III, 54-75), p. 103.

поэтому административные переделы VII сатрапии имели цель усилить влияние центрального правительства в северо-восточных окраинах державы. Разностороннее изучение античных первоисточников создает возможность для историко-географического определения и уточнения ее границ.

Исследование показывает, что Ахеменидский двор управлял VII сатрапией в основном через сатрапа Арахосии. В широком смысле VII сатрапию можно поместить в восточной части современного Афганистана, в центральных районах Пакистана и крайних северных районах Индии.

**ON THE LOCATION OF THE VII SATRAPY OF ACHAEMENID
PERSIA**
Hovhannes Khorikyan
(summary)

Ancient greek author Herodotus writes about the VII Satrapy that the Sattagydae, Gandarii, Dadicae, and Apanytae paid together an hundred and seventy talents. The territory of the VII Satrapy had a big strategical importance for Achaemenians. Thus the administrative rechanges of the VII Satrapy firstly aimed at strengthening the influence of the central power in the North-East periphery of Empire. The comprehensive investigation of the ancient sources gives a chance to make historical-geographical accurate definitions, clarification of its boundaries.

The investigation shows that the Achaemenid Court governs the VII Satrapy mainly through the Arachosian Satrap.

In a broader sense the VII Satrapy can be located in the regions of the eastern parts of today's Afghanistan, the central Pakistan and the north periphery of India.